

ВПЛИВ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК СУСПІЛЬСТВА

Заїка Ю. Б.¹, Ольвінська Ю. О.²

1 – студент, кафедра статистики,

2 – канд. екон. наук, доцент, кафедра статистики
Одеський національний економічний університет, м. Одеса

АНОТАЦІЇ

Заїка Ю. Б., Ольвінська Ю. О. Вплив надзвичайних ситуацій на соціально-економічний розвиток суспільства. Розкрито зміст поняття «надзвичайна ситуація» та споріднених йому понять, розглянуто стадії розвитку надзвичайних ситуацій, показано взаємозв'язок надзвичайних ситуацій та соціально-економічного розвитку суспільства.

Ключові слова: надзвичайна ситуація, катастрофа, соціально-економічний розвиток.

Заика Ю. Б., Ольвинская Ю. О. Влияние чрезвычайных ситуаций на социально-экономическое развитие общества. Раскрыто содержание понятия «чрезвычайная ситуация» и родственных ему понятий, рассмотрены стадии развития чрезвычайных ситуаций, показана взаимосвязь чрезвычайных ситуаций и социально-экономического развития общества.

Ключевые слова: чрезвычайная ситуация, катастрофа, социально-экономическое развитие.

Zaika Y. B., Olvinskaya J. O. Influence of emergency situations on the social and economic development of society. The contents of the concept of "emergency situation" and related concepts are disclosed, the stages of development of emergency situations are considered, the interrelation of emergency situations and social and economic development of society is shown.

Keywords: emergency situation, disaster, social and economic development.

ПОСИЛАННЯ НА РЕСУРС

Заїка, Ю. Б. Вплив надзвичайних ситуацій на соціально-економічний розвиток суспільства [Текст] / Ю. Б. Заїка, Ю. О. Ольвінська // Статистика – інструмент соціально-економічних досліджень : збірник наукових студентських праць. Випуск 2 – Одеса, ОНЕУ. – 2016. – С. 156 – 163.

Можна вважати досить обґрунтованою тезу про наявність тривожної тенденції зростання згубної для людини дії небезпечних природних явищ і процесів. Однією з найважливіших ознак надзвичайних ситуацій є їх зовнішня несподіваність. Слово «зовнішня» вжито не випадково, бо цим під-

креслюється, що несподіваність виникнення екстремальних ситуацій – не більше ніж форма їх реалізації, прояву. По суті ж вони виникають як закономірний результат дії багатьох чинників, що утворюють причинно-наслідкову низку подій, що призводять у результаті до екстремальної ситуації.

Насамперед надзвичайні ситуації призводять до надмірної втрати ресурсів, що може призвести до спаду економічного зростання, уповільнення темпів здійснення перетворень, зменшення обсягів виробництва та послуг на території, де сталось лихо. Вищеназвані наслідки можуть вплинути не лише на розвиток регіону, а й держави в цілому.

Дослідження щодо впливу надзвичайних ситуацій на соціально-економічний розвиток територій викладені в роботах таких вчених, як Ю. В. Біжан, Р. Кейтс, С. М. Мягков, В. Ф. Семенов, К. Хоенемсер.

Мета статті – відобразити зміст поняття «надзвичайна ситуація», розглянути етапи розвитку надзвичайних ситуацій, визначити вплив надзвичайних ситуацій на соціально-економічний розвиток територій.

Управління в надзвичайних ситуаціях пов'язане з труднощами і вимагає, передусім, вирішення важливих теоретико-методологічних питань, багато в чому нових для науки управління. Що вкладати в поняття «надзвичайна ситуація»? Як виділити ці ситуації серед величезної різноманітності процесів, що відбуваються у світі процесів і явищ? Які ознаки, що є характерними для надзвичайних ситуацій, дозволяють говорити про них як про особливе явище, що торкається інтересів суспільства і держави?

Відповіді на ці питання є основоположними, оскільки від того які конкретно ситуації визнаються надзвичайними, якою мірою вивчені причини і механізми їх виникнення, багато в чому залежить ухвалення державних рішень зі своєчасного відвертання та/або максимального зменшення ризику виникнення, ефективної ліквідації наслідків.

Якщо звернутись до законодавчої бази України, то поняття «надзвичайна ситуація» в більшості випадків тлумачиться, як «порушення нормальних умов життя і діяльності людей на об'єкті або території, спричинене аварією, катастрофою, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, великою пожежею, застосуванням засобів ураження, що призвело або може призвести до людських і матеріальних втрат» [3]. Таке визначення дає можливість з'ясувати загальний сенс поняття.

У словнику Вебстера надзвичайна ситуація кваліфікується як «несподівана, непередбачена ситуація, що вимагає негайних дій».

У науковій американській літературі й повсякденній лексиці як синонім «надзвичайна ситуація» використовується термін «криза» або «кризова ситуація». Якщо розглядати їх як синоніми надзвичайної ситуації, то це не є правильним, оскільки часто призводить до змішення різних понять в теорії.

«Надзвичайна ситуація» має на увазі безпосередню небезпеку або ризик для здоров'я і життя людини, що у свою чергу передбачає швидкі,

рішучі дії з усунення або послаблення дії джерела цієї небезпеки. При такому підході поняття «надзвичайна ситуація» є похідним від категорій «ризик» і «небезпека».

Існує декілька підходів до визначення ризику. Один з них розглядає цю 3 категорію як один з інформаційних компонентів процесу ухвалення рішень, порівнюючи її з такими іншими його складовими, як невизначеність, конфлікт [4].

Сукупність інших підходів включає три варіанти інтерпретації ризику: як можливість негативного результату для об'єкта або суб'єкта події; як кількісної міри такої можливості; і як комбінації цих двох тлумачень. В останньому випадку ризик кваліфікується як потенційна можливість завдання шкоди даному об'єкту або суб'єкту, що зазвичай виражається в кількісних термінах (ймовірність нанесення шкоди). При цьому небезпека визначається як джерело ризику.

Спорідненим із терміном «надзвичайна ситуація» є термін «катастрофа». Катастрофа – це серйозне порушення процесу життєдіяльності суспільства, що веде до великих людських і матеріальних втрат, завдає великої шкоди довкіллю. При цьому суспільство, що постраждало, не може відновити зруйноване, використовуючи тільки власні ресурси і, таким чином, потребує допомоги ззовні, як технічної, так і економічної.

Катастрофи часто класифікуються залежно від швидкості, з якою вони настають (раптові або такі, що повільно насуваються), а також залежно від причини (природні або техногенні), що викликала їх.

Таким чином, катастрофу можна розглядати як особливий тип надзвичайної ситуації. Катастрофа пов'язана зі специфічним періодом часу, під час якого життя людей і необхідне для життя майно наражаються на ризик, на відміну від надзвичайної ситуації, що охоплює більш тривалий період. Під надзвичайною ситуацією розуміється порушення нормальної життєдіяльності деякого територіального комплексу населення і господарства, що стало наслідком раптових природних або техногенних дій (катастроф, аварій). Вона виражається у соціальному, економічному та/або екологічному збитку і вимагає для своєї ліквідації особливих управлінських зусиль [2]. Часто катастрофи і надзвичайні ситуації розглядаються як відхилення від «нормального життя». Насправді все якраз навпаки. Катастрофи і надзвичайні 4 ситуації є відображенням нормального життя. Вони є слідством того, як суспільство функціонує в економічному та соціальному плані; того, як суспільство і держава взаємодіють між собою; і того, як підтримуються зв'язки між людьми і організаціями, що приймають рішення.

Кажучи про стихійні лиха ясно, що повені або землетруси самі по собі не є катастрофами. Катастрофи виникають від того, що, наприклад, деякі групи людей вимушені селитися біля бурхливих річок або в місцях із нестабільною сейсмічною активністю. Важливо розуміти різницю між небезпекою та катастрофою і, що ступінь впливу першого явища на друге

вимірюється ступенем вразливості суспільства. Зрозумівши сенс поняття «надзвичайна ситуація» та його відмінність від інших споріднених йому понять, можна визначити критерії надзвичайних ситуацій.

Необхідно відмітити специфічний (мультиплікативний) критерій, що виділяє одну з головних характерних рис екстремальних ситуацій – різноманітність наслідків: соціальних, економічних, політичних, екологічних, психологічних. Так, катастрофа на Чорнобильській АЕС не лише призвела до загибелі тисяч, госпіталізації десятків тисяч, страждань і евакуації сотень тисяч співгромадян, до багатомільярдних витрат на пом'якшення її негативного впливу на величезну територію, але і змусила по-новому поглянути на відповідні науково-технічні програми, змінити умови експлуатації ядерних реакторів РБМК-1000. Вона призвела до розробки нових підходів із розміщення АЕС із одночасною відмовою від старих схем, а також до більш ретельної підготовки кадрів. Усі ці обставини в значній мірі збільшили потребу у фінансових і матеріально-технічних ресурсах, що не могло не позначитися негативно на темпах і ритмі господарського розвитку. Академік Л. І. Абалкін, пояснюючи причини уповільненого здійснення економічної реформи у кінці 80-х, серед основних чинників, що створили напружену ситуацію, справедливо поставив на перше місце катастрофу на ЧАЕС [1].

Але наявність усієї сукупності параметрів, що якісно описують критерії 5 надзвичайних ситуацій не є необхідною умовою для визначення ситуації як надзвичайної. За тих або інших конкретних обставин деякі з них можуть бути відсутніми.

Таким чином надзвичайну ситуацію загалом можна визначити як зовні неочікувану, несподівано виникаючу обстановку, що характеризується невизначеністю, стресовим станом населення, значними соціально-екологічними і економічними збитками, людськими жертвами, необхідністю швидкого ухвалення рішень, великими людськими, матеріальними і часовими витратами на проведення евакуаційно-рятувальних робіт, зменшення масштабів і ліквідацію негативних наслідків.

Кажучи про класифікацію надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру треба передусім відмітити, що важливими особливостями процесів виникнення і розвитку надзвичайних ситуацій є різноманітність і неповторність їх прояву, динаміка якого може бути умовно представлена у вигляді ряду типових стадій розвитку (попередня, перша, друга і третя).

На попередній стадії виникнення надзвичайної ситуації з'являються передумови виникнення природного і техногенного лиха, накопичуються відхилення від нормального стану або процесу.

На першій стадії відбуваються ініціація природного або техногенного лиха і подальший розвиток процесу надзвичайної події, під час якої проявляється її вплив на людей, об'єкти економіки, інфраструктуру і довкілля.

На другій стадії проводиться ліквідація наслідків природного або техногенного лиха, ліквідація надзвичайної ситуації. Цей період в деяких випадках може починатися до завершення першої стадії. Ліквідація надзвичайної ситуації закінчується, як правило, з переходом постраждалої території, її господарських і соціальних структур і населення до звичайного режиму життєдіяльності.

На третій стадії здійснюється ліквідація довготривалих наслідків природного або техногенного лиха. Вона має місце тільки тоді, коли наслідки 6 надзвичайних подій вимагають для своєї повної ліквідації тривалих за часом зусиль, що є важливою складовою частиною соціально-економічної діяльності із забезпечення стабільності і розвитку відповідного регіону. Подібні наслідки усуваються поза рамками робіт із ліквідації надзвичайних ситуацій, в режимі звичайного функціонування господарства і соціальної сфери на постраждалій території, за нормальної життєдіяльності населення, в порядку реалізації, як правило, спеціальних цільових програм з відновлення і розвитку.

Після ліквідації більшості надзвичайних ситуацій якась частина наслідків залишається не усуненою тривалий час або назавжди. Останнє відбувається в тих випадках, коли не має сенсу, наприклад, відновлювати щось за старими принципами, а вигідніше зробити по-новому і краще. Таким чином, деякі надзвичайні ситуації ніби частково компенсують збиток, розчищаючи місце майбутньому і створюючи передумови для розвитку.

Тривалий час причинно-наслідковий зв'язок між надзвичайними ситуаціями і соціально-економічним розвитком суспільства ігнорувався. Програми розвитку не оцінювалися в контексті катастроф, ні з точки зору дії катастрофи на програму розвитку, ні з точки зору того, чи підвищує значення в програмі розвиток ймовірність виникнення катастроф.

Катастрофи розглядалися в контексті реагування на надзвичайну ситуацію, але не як частина довгострокової програми розвитку. Якщо катастрофа відбувалася, то реагування було спрямоване на задоволення елементарних потреб і на ліквідацію наслідків катастрофи. Території, на яких населення потерпало від лиха, розглядалися як несприятливі райони для подальшого розвитку. Обстановка після катастроф вважалася занадто неспокійною, щоб заохочувати навіть найпростіші зміни, націлені на довгострокові перетворення.

Постійно зростаючий об'єм знань про існуючий взаємозв'язок між катастрофами і соціально-економічним розвитком дозволяє виділити чотири основні види таких взаємовідносин:

1. Катастрофи гальмують виконання програми розвитку, відкидаючи всі трансформаційні починання на багато років назад. Наприклад: вдосконалена інфраструктура, що зруйнована повінню.

2. Відновлення (капітальний ремонт, реконструкція) зруйнованих споруд після катастрофи надає значні можливості для того, щоб приступити до втілення в життя програм розвитку. Наприклад: програма віднов-

лення житла, зруйнованого землетрусом, власними силами, дає можливість населенню опанувати нові вміння (створення нових робочих місць), зміцнює віру суспільства у власні сили, зберігає ресурси, які довелося б витратити на відновлення і створення житлових і нежитлових фондів.

3. Програми розвитку можуть підвищити «чутливість» району до катастроф. Наприклад: істотне збільшення поголів'я худоби веде до надмірного використання пасовищ, що, у свою чергу, веде до перетворення родючих земель на безплідні і підвищує уразливість по відношенню до такого лиха, як голод.

4. Програми розвитку можуть бути сплановані так, що вони зменшать уразливість по відношенню до катастроф і їх негативних наслідків.

Наприклад: зведення житла, при якому виконуються усі правила і норми сейсмостійкого будівництва, безумовно, дозволить скоротити кількість руйнувань при першому ж землетрусі.

Треба більш детально зупинитись на варіантах взаємовідносин між катастрофами і соціально-економічним розвитком територій, коли:

1. Катастрофи зупиняють процес розвитку.

Катастрофи можуть привести до серйозного зриву соціально-економічних перетворень, що проводяться, декількома шляхами, в тому числі:

а) привести до втрати ресурсів. Втрата ресурсів відбувається, коли катастрофа знищує об'єкти капіталовкладень. Це зменшує ефективність капіталовкладень, зроблених у розвиток економіки. Катастрофа завдає збитку таким чином:

- відбивається на основних і оборотних фондах;
- веде до зменшення виробництва і послуг через зупинку виробництва і зростання цін на товари і послуги;
- вторинним наслідком катастрофи є інфляція, проблеми з платіжним балансом, зростання фінансових витрат, нестача грошових ресурсів;
- інші непрямі втрати, наприклад: катастрофа може привести до зростання зовнішньої заборгованості країни, що змусить її скоротити капіталовкладення у виробництво;
- втрати ресурсів мають такі наслідки, як спад економічного зростання, уповільнення темпів здійснення перетворень, відмова від деяких програм і втрата інтересу до нових капіталовкладень;
- переорієнтація кваліфікованої робочої сили на виконання робіт, пов'язаних з відновленням економіки, відхід від довгострокових програм;

б) призупинити перетворення, що відбуваються. Катастрофи призупиняють програми, що вже почали втілюватися в життя, і відволікають ресурси від раніше намічених планів;

в) вплинути на інвестиційний клімат. Катастрофи, особливо якщо вони відбуваються декілька разів підряд впродовж короткого періоду часу, негативно позначаються на інвестиційному кліматі. Інвесторам потрібна стабільність і упевненість, адже вони ризикують, вкладаючи свої гроші.

Катастрофа погіршує інвестиційну картину і тим, що призводить до зростання рівня безробіття, а через це і до застою в усіх галузях економіки;

г) вплинути на неформальний сектор економіки. Катастрофи чинять особливо негативну дію на приватний сектор, в якому часто відбувається недооцінка шкоди, що була заподіяна катастрофою, та дуже приблизна оцінка її наслідків. Неформальна економіка несе при катастрофах, як прямі, так і непрямі збитки. Прямі збитки обчислюються вартістю збитку, нанесеного устаткуванню і житловим спорудам. Непрямі збитки включають втрату роботи, втрату доходів. Іноді окремі види допомоги, що надходить ззовні, ведуть до того, що виробники втрачають інтерес до виробництва;

д) привести до політичної дестабілізації. Наприклад, у країнах «третього світу» катастрофи створюють у країні напругу, яка веде до політичної нестабільності. Причин дестабілізації декілька. Наприклад, уряд може неправильно розпорядитись допомогою, що поступила, і це призведе до невдоволення з боку постраждалих людей. Або ті, хто залишилися в живих, виявляться обдуреними у своїх очікуваннях, і це може вилитись в ту або іншу форму протесту.

За більш, ніж десяток років Україна пережила кілька серйозних погодних катаклізмів – сильні морози, потужні дощі та повені.

Найкатастрофічнішими за своїми наслідками вважаються повені у Закарпатській області. Перша відбулася у листопаді 1998 року. Після сильних дощів з берегів вийшли річки Тиса, Тербля, Тересва, Боржава та інші. Вони підтопили більше 120 населених пунктів, у зоні стихійного лиха опинилася третина населення області – приблизно 350 тисяч людей. Загибло 17 осіб, зруйновано більше 2,5 тисяч будинків, підтоплене більше 40 тисяч помешкань, знищено більше 10 мостів, пошкоджено більше 700 км доріг. Завдано збитків у 800 млн. гривень.

Паводок, щоправда менших масштабів, повторився у березні 2001 року. Тоді через сильні дощі в басейні річок випало більше 300 мм опадів. В результаті повені загинуло 9 осіб. Було підтоплене 255 населених пунктів, більше 33 тисяч будинків, знеструмлене 98 населених пунктів, через що майже 14 тисяч осіб було евакуйоване. Було зруйновано майже 2 тисячі помешкань. Знищено 6 та пошкоджено 17 мостів. Пошкоджено 52,7 км автодоріг.

Також однією з найбільших за історію Західної України повеней вважають повінь у липні 2008 року. Після сильних дощів річки регіону вийшли з берегів, підтопили більше 40 тисяч будинків, затопили більше 800 га сільськогосподарських угідь, пошкодили 561 міст. Зонами надзвичайної екологічної ситуації було оголошено території 6 областей України: Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Чернівецької, Закарпатської і Вінницької, також постраждали південні райони Хмельницької області. Загибло 30 осіб, з них шестеро діти. Збитки від стихії оцінювали у 3-4 млрд. гривень.

Отже катастрофа – це велика за масштабами аварія чи інша подія, що призводить до тяжких або неповоротних наслідків. Вона має великий вплив на соціально-економічний розвиток суспільства та територій. Надзвичайні ситуації призводять до значних матеріальних, а головне, людських втрат.

Головним завданням держави є попередження та мінімізації цих втрат. До заходів щодо зниження ймовірності переростання небезпечного явища в НС належать: інженерний захист від небезпечних природних і техногенних явищ; фізичний захист потенційно небезпечних об'єктів від небезпечних соціальних явищ, проведення заходів по підвищенню надійності персоналу; забезпечення захищеності об'єктів (зниження рівнів навантажень, що виникають від небезпечних явищ); зниження уразливості об'єктів до впливу негативних (шкідливих) факторів небезпечних природних і техногенних явищ; забезпечення фізичної стійкості будівель і споруд; забезпечення ефективності (зокрема, надійності систем безпеки, які перешкоджають переростанню аварійних ситуацій в аварію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абалкин Л. И. Что посеешь, то и пожнешь... / Л. И. Абалкин // Аргументы и факты. – 1988. – № 26. – С. 1.
2. Мяго С. М. Распространенность техногенных и природных чрезвычайных ситуаций / С. М. Мяго, К. А. Козлов. – 1993. – № 5. – С. 11–15.
3. Постанова Кабінету Міністрів України № 250 [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/250-95-%D0%BF>.
4. Рудашевский В. Д. Риск, конфликт и неопределенность в принятии решений / В. Д. Рудашевский // Вопросы психологии. – 1994. – № 2. – С. 12–18.
5. Самотоенкова, О. В. Економічна статистика: навчальний посібник / О. В. Самотоенкова, Ю. О. Ольвінська. - Одеса: ОДЕУ, 2010. – 182 с.
6. Самотоенкова О. В. Соціальна статистика: навчальний посібник / О. В. Самотоенкова, Ю. О. Ольвінська. - Одеса: ОДЕУ, 2009. – 102 с.
7. Ольвінська Ю. О. Диференціація регіонів України за рівнем людського розвитку / Ю. О. Ольвінська // Economics, management, law: problems and prospects: Collection of scientific articles. - United Kingdom: Agenda Publishing House, 2015.- Vol. 1. – P. 350-353.
8. Витковская Е. В. Статистические методы – инструмент изучения социально-экономических процессов / Е. В. Витковская, А. З. Подгорный, Ю.О. Ольвинская [и другие] // Историк-экономист С.Я.Боровой и проблемы современной истории экономики: к 110-летию со дня рождения С.Я.Борового: монографія. - 2013. – С. 211-256.
9. Корольова, Т. С. Методологія статистичного забезпечення розвитку регіону: монографія / [А. З. Підгорний, К. В. Вітківська, О. Г. Милашко, Т. В. Погорелова, Т. С. Корольова та ін.]. – Одеса : АТЛАНТ, 2012. – 303 с.